

Stijlvol vertalen

Renkema, Jan; de Blijzer, F.

Published in:

Effata. Beschouwingen over bijbelvertalen en stijl

Publication date:

2000

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Renkema, J., & de Blijzer, F. (2000). Stijlvol vertalen. In P. Gillaerts (Ed.), Effata. Beschouwingen over bijbelvertalen en stijl (pp. 49-70). Antwerpen: KVH.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Stijlvol vertalen

Inleiding

Het begrip 'stijl' is voor vele interpretaties vatbaar. Daardoor blijven discussies over stijl vaak vaag en abstract. Het kan voorkomen dat de verschillende betrokkenen na afloop van zo'n discussie denken dat ze het met elkaar eens zijn, terwijl dat niet het geval is. Ze vinden beiden bijvoorbeeld dat 'stijl op meerdere dimensies bekeken moet worden, om de kwaliteit van de tekst te waarborgen'. Pas als concrete voorbeelden worden aangehaald, blijkt dat elke partij een heel andere invulling geeft aan begrippen als 'kwaliteit', 'dimensies' en 'stijl'. De één vindt bijvoorbeeld dat stijl vooral een kwestie is van esthetiek, van mooi, gedragen, verheven taalgebruik en dat kwaliteit samenvalt met literaire waarde. De ander vindt dat een stijlvolle tekst een tekst is die de bedoeling van de auteur duidelijk naar voren brengt en dat kwaliteit vooral duidelijkheid is. Als vervolgens in de literatuur definities van stijl worden gezocht – in een poging de discussie concreter te maken – dan blijken deze definities nauwelijks meer inzicht te bieden of niet bruikbaar te zijn.

Discussies over vertalen zijn al net zo risicovol. Niet zozeer omdat het begrip 'vertalen' onduidelijk is – dat lijkt concreet genoeg – maar omdat de criteria voor 'goed vertalen' niet eenvoudig zijn te omschrijven. Het vaststellen van criteria wordt namelijk bemoeilijkt door valse tegenstellingen. Vertalers hebben vaak het idee dat ze moeten kiezen tussen twee uitersten: Moet een vertaling worden aangepast aan onze tijdsgeest of moet de authenticiteit worden behouden? Moet een vertaling als origineel gelezen kunnen worden of als vertaling? Mogen vertalers wijzigingen aanbren- gen of mogen ze dat nooit doen? Moeten zij de woorden of de ideeën van het origineel weergeven? Vragen zoals deze hebben niet zoveel zin omdat er niet één juist antwoord is. Wat de 'juiste' keuze is, is afhankelijk van het

specifieke probleem waar de vertaler mee worstelt. Zijn er wel richtlijnen voor vertalen te geven? Hoe langer erover gepraat wordt, hoe minder dat het geval lijkt te zijn. Het is blijkbaar al bijzonder *dat* er vertaald wordt, laat staan dat dat goed gebeurt.

Het verbinden van beide begrippen – stijlvol vertalen – maakt de situatie nog ingewikkelder. Wij zijn echter van mening dat er wel enkele algemene richtlijnen voor stijlvol vertalen zijn te geven, die vervolgens voor elk specifiek vertaalprobleem nader moeten worden ingevuld. In deze bijdrage zal een poging worden gewaagd de begrippen ‘stijl’ en ‘goed vertalen’ hanterbaar te maken en ze met elkaar te verbinden. Hierbij wordt de tekst vanuit een ietwat ongebruikelijk perspectief bekeken: niet de vorm staat centraal, maar het effect van de tekst op de lezer. Door het effect op de lezer in beschouwing te nemen, zal ‘stijl’ een werkbaar begrip worden. Het effect op de lezer is de link tussen ‘stijl’ en ‘vertalen’.

Allereerst wordt de aandacht gericht op het begrip ‘stijl’. Verschillende definities worden besproken, waarna er op basis van de bestaande definities een nieuwe omschrijving wordt voorgesteld. Vervolgens wordt deze omschrijving toegepast bij de korte bespreking van de problemen bij het vertalen, wat uiteindelijk resulteert in een algemene richtlijn. Deze richtlijn zal worden toegepast op een aantal problemen die optreden bij het vertalen van het Hooglied.

Definities van stijl

Stijlvol vertalen: twee schijnbaar onmogelijke begrippen. Wie een leerboek over stijl bestudeert, raakt vaak ontmoedigd doordat er zoveel verschillende benaderingen zijn, zoveel vage definities en zoveel verwarrende termen. Wat is stijl? Wat is een goede stijl? Wat is stijlvol?

Het woord stijl is afgeleid van ‘stilus’, het Latijnse woord voor pen. Vroeger werd een ganzenveer als pen gebruikt, en de manier waarop die was geslepen, beïnvloedde de vorm van de letters. Met verschillende penen kunnen we dezelfde letters schrijven, maar die letters verschillen dan wel in stijl. Tegenwoordig heeft de term ‘stijl’ een veel breder bereik dan alleen de vorm van de letters.

Een vroege definitie als ‘Style is the regard that *what* pays to *how*’ (Epstein 1978: 1) kent een erg breed bereik toe aan het begrip ‘stijl’, maar de definitie wordt daarmee wel erg abstract en onbruikbaar. De auteur wordt later specifiek en stelt: ‘Literary style, like all style, reveals both the indi-

vidual personality of the creator and the general language habits of the society in which he lives' (Epstein 1978: 21). Ook deze omschrijving biedt weinig aanknopingspunten. Sommige auteurs zijn concreter en verbinden stijl met specifieke tekstkenmerken, zoals de traditionele 'stijlfiguren':

Al spoedig had het woord [stijl] mede de betekenis van de kwaliteit van het geschrevene of gesprokene, de stijl ervan, zoals het gebruik van gelijkenissen, metaforen of pleonasmen voor de expressie van de gedachten. Aan dat gebruik is een technisch aspect te onderkennen, de vaardigheid in het hanteren van het medium taal met het oog op de helderheid van de uiteenzetting of de overtuigingskracht die daar van uitgaat. (Zuidema 1986: 187)

Deze omschrijving roept de vraag op door welke tekstkenmerken stijl wordt uitgedrukt. De meeste mensen denken bij stijl niet (alleen) aan stijlfiguren als metaforen of pleonasmen, maar vooral aan woordkeuze ('aanstonds' of 'zo direct', 'mijn lief' of 'mijn zielsbeminde'). Ook zinsbouw en structuur hebben echter veel met stijl te maken. Een tekst met lange, ingewikkelde zinnen en chaotisch gestructureerde alinea's heeft een andere stijl dan een tekst met korte, simpele zinnestelsels en een doorzichtige structuur, zelfs als dezelfde woorden worden gebruikt. Een recent handboek over stijl (Permentier & Van,den Eynden 1997) behandelt dan ook uiteenlopende aspecten als genre, structuur, betrouwbaarheid, vormgeving en typografie, woordgebruik en spelling. Stijl valt dus te localiseren op verschillende niveaus, maar daarmee is nog steeds niet gezegd wat stijl is. De meeste definities van stijl vallen te herleiden tot drie basisdefinities (deze driedeling is terug te vinden in Renkema 1993: 97-100).

Stijl is een bepaalde vorm voor een inhoud

Zoals kleding het omhulsel is voor het lichaam, zo is stijl de vorm voor de inhoud van een tekst. Dezelfde inhoud kan heel anders ogen naarmate de stijl verandert. Dezelfde persoon ziet er in een galajurk heel anders uit dan in een spijkerbroek en T-shirt. Kleding kan ook bepaalde kenmerken van een persoon verhullen of juist accentueren – zo kan ook een schrijver door een bepaalde stijl nadruk leggen op sommige aspecten en minder op andere. Verschillende kranten kunnen een bepaalde gebeurtenis bijvoorbeeld heel anders belichten, ook al blijft de informatie strikt genomen hetzelfde:

waar de ene krant een bepaalde groep mensen 'terroristen' noemt, gebruikt de andere krant de term 'vrijheidsstrijders'.

Toch blijft de definitie erg vaag. Welke aspecten vallen onder het begrip 'vorm'? Het lettertype? De grootte van de marges? De specifieke woorden en de opbouw van de zinnen en alinea's? Ook rijst de vraag of je de vorm van de tekst wel los kunt koppelen van de inhoud. De inhoud is wellicht als een onzichtbaar persoon, van wie de omtrekken alleen maar duidelijk worden als deze gekleed is. 'Kleding maakt de man' krijgt dan wel een heel letterlijke betekenis. In theorie blijven personen dezelfde, welke kleding ze ook dragen, maar in de praktijk zijn vorm en inhoud vaak afhankelijk van elkaar. Veranderingen van de vorm hebben vaak consequenties voor de inhoud en andersom. Zo zijn er opvallend weinig volmaakte synoniemen. 'Paps' wordt in andere situaties gebruikt dan 'die ouwe'. 'Een ros' roept niet dezelfde associaties op als 'een paard'.

Stijl is een bepaalde keuze in verwoording

Een bepaalde inhoud wordt in een bepaalde vorm gegoten. Elke groep, elk persoon kleedt zich anders. Elke schrijver heeft een eigen pen. Maar de inhoud dicteert de stijl niet volledig. Elke persoon kan individuele keuzes maken. Een lange vrouw zal altijd lang ogen, wat zij ook aantrekt. Haar garderobe zal ook constanten vertonen: bepaalde kleuren, patronen en stoffen domineren. Haar karakter, haar voorkeuren komen dus altijd in haar kleding tot uiting. Maar ze zal voor verschillende gelegenheden andere kleding aantrekken. Een avondje uit vereist een andere keuze dan een sollicitatiegesprek. Voor een bezoek aan haar grootouders vallen bepaalde kledingstukken af, die misschien juist weer uitermate geschikt zijn voor een avondje uit. En bovendien speelt ook nog mee welke indruk de vrouw wil maken.

Een schrijfster zal eveneens, ook al heeft zij bij een bepaalde inhoud een bepaalde stijl, bewuste keuzes maken, die afhankelijk zijn van vele overwegingen. Spreek ik mijn publiek aan met 'u' of 'jij'? Begin ik met de maatregel of schets ik eerst het probleem? Bespreek ik alleen de argumenten voor een standpunt of weerleg ik ook de tegenargumenten? Hanteer ik een zakelijk taalgebruik of is er ruimte voor een grapje tussendoor? Hier wordt ook onmiddellijk het probleem van deze definitie duidelijk: Welke keuzes zijn er? En waarom is de ene keuze 'stijlvoller' dan de andere?

Stijl is een afwijking van wat men zou mogen verwachten

Voor een bepaalde inhoud kunnen meerdere vormen gekozen worden, maar die keuzes zijn niet helemaal vrij. Als de vrouw uit het voorbeeld hierboven naar een tamelijk formeel feest gaat, en ze kiest voor een lange, knalrode jurk met een hoge split, een diep uitgesneden rug en een décolleté, dan wijkt ze daarmee vermoedelijk af van de verwachtingen. Bij sommige mensen zal dat meer in de smaak vallen dan bij anderen, maar in ieder geval drukt ze er wel een bepaalde stijl mee uit: gewaagd, uitdagend of eigenwijs. Zo hebben ook lezers in een bepaalde context bepaalde verwachtingen ten aanzien van een schrijver. Van een bank wordt bijvoorbeeld een zakelijke, strakke, neutrale formulering verwacht. Is een brief erg slordig, niet precies en ongeleefd, dan is zo'n brief niet stijlvol. Een brief kan ook in positieve zin opvallen, als er bijvoorbeeld onverwacht respect, inlevingsvermogen en sympathie uit blijkt.

Deze definitie roept echter de vraag op of alleen afwijkingen van verwachtingen resulteren in een bepaalde stijl. Als een bepaalde tekst geheel volgens verwachting nogal ouderwets is, heeft de tekst dan niet een ouderwetse stijl? Misschien zijn dat soort teksten wel saai, modaal, te correct of braaf, en hebben we meer waardering voor teksten waarin wat meer risico genomen wordt. Maar we kunnen daarmee niet zeggen dat dergelijke teksten in het geheel geen stijl hebben omdat stijl altijd een afwijking is van verwachtingen. Bovendien is het niet duidelijk wat de bruikbaarheid van deze definitie is. Hoe weten we welke verwachtingen een doelgroep heeft? Welke tekstkeuzes overtreffen alle verwachtingen? Waar ligt de grens tussen verrassend en stuitend?

Elk van de basisdefinitie blijkt nogal problematisch te zijn. Gelukkig is er bij meerkeuzevragen meestal nog een vierde variant: *all of the above*.

Stijl is zeggingskracht op basis van A, B en C

Stijl is de som van (A) de vorm voor de inhoud en (B) de bewuste keuzes van de schrijver in een bepaalde context en met een bepaalde doelgroep voor ogen, waarbij de schrijver (C) wel of niet aan de verwachtingen voldoet, of ze in het meest gunstige geval zelfs overtreft. Deze som kunnen we vertalen in het begrip zeggingskracht. Deze definitie roept onmiddellijk op wat precies met zeggingskracht wordt bedoeld. Enig inzicht in deze kwestie kan verkregen worden door te kijken naar de adjectieven waarmee

we de stijl van een bepaalde tekst karakteriseren. Woorden als ‘verrassend’, ‘uitdagend’, ‘burgerlijk’, ‘academisch’, ‘chaotisch’, ‘bot’, ‘wollig’, ‘beleefd’, ‘betuttelend’: al deze woorden lijken veel van doen te hebben met het effect van de tekst op de lezer.

Met ‘effect’ wordt in grove lijnen bedoeld wat Austin (1962) de perlocutie van een uiting heeft genoemd. Wie iets zegt of schrijft, voert daarmee meerdere handelingen uit. Met de uiting ‘pas op: het water is heet!’ wordt in de eerste plaats een bepaalde reeks klanken geproduceerd, die woorden en zinsdelen vormen. Dit is de zogenoemde locutie. In de tweede plaats wordt er gewaarschuwd. Dit is de illocutie (ook wel taalhandeling genoemd). In de derde plaats wordt er een reactie bij de luisteraar bewerkstelligd: de luisteraar wordt voorzichtig. Dit is de perlocutie. We zullen deze laatste handeling eenvoudigweg aanduiden met ‘effect’.

We moeten hier onderscheid maken tussen het bedoelde en het bereikte effect. Schrijvers hebben bepaalde doelen voor ogen als ze teksten schrijven. Een lerares Nederlands die voor haar leerlingen een uitleg over een bepaald gedicht heeft opgeschreven, heeft wellicht als doel de leerlingen enthousiast te maken ten aanzien van Nederlandse poëzie. Een ambtenaar bij de Belastingdienst wil dat de ontvanger van een bepaalde brochure zich bereidwillig voelt om aan de verplichtingen te voldoen. ‘Stijl’ wordt echter niet zozeer gekoppeld aan het doel van de schrijver, maar aan het effect op de lezer. Als dat bereikte effect ook het beoogde effect is, dan is de tekst succesvol. Een brief met een onprettige stijl – betuttelend, bot, chaotisch, autoritair of zweverig – roept een negatief gevoel op bij de lezer, wat niet de bedoeling van de schrijver geweest kan zijn: de schrijver schat de lezer verkeerd in en houdt niet voldoende rekening met de mening, de houding ten opzichte van het onderwerp en de capaciteiten van de lezer (voor een beschrijving van dit criterium, zie Renkema 1996). Teksten hebben effecten op ons gedrag, onze houding en onze emoties. Van een heel goed geschreven tekst zeggen we dat de tekst ons raakt – wellicht zelfs tot in het diepst van ons hart. Ontroering, hevige emotie – schaterlachen bij humoristische teksten, tranen bij droevige gedichten, woede of enthousiasme bij pamfletten – worden alleen bereikt door teksten met een heel goede stijl.

Bieden dergelijke overwegingen over het effect op de lezer meer inzicht in het begrip ‘stijl’? Ja en nee. Ja, omdat er enkele kernbegrippen worden aangehaald die in een verhandeling over stijl betrokken zouden moeten worden. Nee, omdat we nog steeds niet precies weten welke ‘bepaalde keuzes’ we moeten maken, wat ‘de verwachtingen’ zijn en in hoeverre we daarvan moeten ‘afwijken’, om ‘zeggingskracht’ te bewerkstelligen, dat

wil zeggen: het bedoelde, positieve (emotionele) effect bij de lezer te bereiken. Evenmin is duidelijk wat de consequenties van de perlocutionaire opvatting van stijl zijn voor het maken van een vertaling.

Een stijlvolle vertaling

De term 'vertaalwetenschap' veronderstelt dat er theorieën zijn over goed vertalen, dat er concrete hypotheses uit die theorieën kunnen worden afgeleid en dat die hypotheses getoetst kunnen worden. Een en ander resulteert dan in diagrammen en wetten zoals 'vertaalbaarheid staat in rechtstreekse verhouding tot het niveau van linguïstische structuur waarop vertaald wordt' (Van den Broeck & Lefevere 1984: hoofdstuk 1). Dat wil zeggen: teksten als geheel zijn in de praktijk altijd vertaalbaar; kleinere eenheden, zoals zinnen, woordgroepen en woorden, zijn veel moeilijker te vertalen. Een aantal mensen zijn echter van mening dat vertaalwetenschap nauwelijks praktische richtlijnen oplevert voor de vertaler. Wat een goede vertaling is, lijkt geen wetenschap te zijn, maar een kwestie van smaak, intuïtie of gezond verstand (zie onder meer Versteegen 1993)¹.

Als we de wijsheden mogen geloven die zijn opgeslagen in zegswijzen over vertalen, dan zou niemand er meer aan beginnen. Immers, 'traditore tradutore' (vertalen is verraad). De dichter Robert Frost antwoordde op de vraag wat poëzie is, met de inmiddels veel aangehaalde zin: 'Poëzie is datgene wat verloren gaat in een vertaling.' Discussies over bijbelvertalen zijn wel eens afgesloten met de op zich juiste, maar verder weinig bruikbare slogan: 'De beste bijbelvertaling is de mens zelf.'

Het constateren van onvertaalbaarheid is eigenlijk niets anders dan de erkenning dat talen (en de achterliggende culturen) verschillen. In termen van 'gelijkheid' is niets vertaalbaar. Bij vertalen gaat het echter om gelijkwaardigheid. Bekend is de neiging om aan een brontaal een diepgang toe te schrijven die de doeltaal niet zou hebben. Mensen kunnen lyrisch zijn over prachtige metaforen in andere talen en onverschillig ten opzichte van de eigen taal. Toch is de eigen taal vaak zeker niet minder mooi, maar we zijn zo gewend aan onze taal en onze metaforen dat we de schoonheid ervan uit het oog verliezen (Van Bruggen 1980: 214-221). 'Tegen elkaar uitvaren' roept bij weinigen een esthetisch genoegen op, maar wie zich realiseert dat hier in feite wordt verwezen naar de scheepvaart – twee zeilschepen opgetuigd in vol ornaat, met de kanonslopen uit de kanonsgaten

gestoken, en de voltallige bemanning op gevechtsposities – kan ineens wel waardering opbrengen voor deze zo alledaagse uitdrukking.

Daarmee komen we op de vraag hoe dicht een vertaling bij het origineel moet blijven. Moeten we metaforen, beelden en vergelijkingen uit de brontaal vervangen door metaforen, beelden en vergelijkingen uit onze eigen taal, de doeltaal? We kunnen verdedigen dat dat het doel van een bewerking is, en niet van een vertaling.

In de eerste plaats is een dergelijke acculturatie niet nodig. Een vertaler moet een oplossing bieden voor de taalbarrière. Een lezer die de brontaal niet beheerst, moet evenveel uit een vertaling kunnen halen als een lezer die de brontaal wel beheerst, uit het origineel. Als mensen de Bijbel in het Hebreeuws of Grieks lezen, zullen ze ook op problemen en onduidelijkheden stuiten die te maken hebben met culturele verschillen. Een vertaler hoeft dat soort problemen niet op te lossen: voor dat doel zijn er bewerkingen of versies met uitleg in de kantlijn.

In de tweede plaats is acculturatie niet wenselijk. Waarom zouden we alle teksten uit andere culturen transformeren naar onze eigen cultuur? Het is juist een verrijking om situaties en emoties op een andere manier verwoord te zien dan we gewend zijn². Onze eigen cultuur wordt deels gevormd door wat we overnemen uit andere culturen. Een concretere overweging heeft te maken met de authenticiteit van de tekst: krijgen we wel een volledig en accuraat beeld van de originele tekst als alle typerende metaforen zijn bewerkt? En verliezen we dan niet heel veel van het effect van die tekst op de lezer, van de stijlvolheid van de tekst? Een vertaler doet er het beste aan zo dicht mogelijk bij de originele tekst te blijven, zodat het oorspronkelijke effect optimaal behouden blijft³.

We kunnen echter ook ons doel voorbij schieten. Als we bepaalde letterlijke vertalingen helemaal niet begrijpen en we ons er niets bij voor kunnen stellen omdat de culturele verschillen te groot zijn, dan gaat het effect van het origineel evengoed verloren. In zo'n geval is acculturatie wel gewenst. Een vertaler moet dus met twee criteria rekening houden: zo veel mogelijk behoud van de originele tekst, zonder dat het oorspronkelijke effect van de tekst verloren gaat. Voldoen aan deze criteria resulteert in een stijlvolle vertaling.

Vaardigheid in het vertalen volgens deze criteria kun je alleen bereiken door veel te oefenen en door verschillende vertalingen met elkaar te vergelijken. Gevoeligheid voor stijl wordt slechts bereikt door na te denken over specifieke problemen.

Oplossingen

Zoals hierboven is aangegeven, zou de vertaler zo dicht mogelijk bij de originele tekst moeten blijven om het oorspronkelijke effect op de lezer te handhaven. Er kunnen echter begripsproblemen optreden als de culturele verschillen tussen de auteur en de lezers van de vertaling té groot worden, waardoor het effect (de stijl) van de tekst verandert of zwakker wordt. De keuze voor acculturatie of voor een meer letterlijke vertaling is afhankelijk van de inschatting van de grootte van het culturele verschil, van de mate waarin het effect op de lezer verandert bij elke kleine of grotere wijziging en van de flexibiliteit en voorkennis van de doelgroep van de vertaling.

Hoe kun je deze inschattingen leren maken? Hoe weet je als vertaler wanneer je iets letterlijk moet vertalen en wanneer je iets vrijer moet zijn omdat de lezer het anders echt helemaal niet meer begrijpt? Het zal duidelijk zijn dat hier geen harde regels te formuleren zijn die alle vertaalproblemen oplossen. Het inschattingsvermogen en de creativiteit van de vertaler zullen aangescherpt moeten worden door het beoefenen van de vertaalkunst en het vergelijken van vertalingen.

Hieronder worden een aantal vertaalproblemen besproken aan de hand van de vertalingen van het Hooglied. De problemen zijn geordend naar hun oplossingen: (1) behoud de originele woorden zonder uitleg, (2) herformuleer de ideeën en (3) kies formuleringen met meerdere interpretaties.

Behoud de originele woorden zonder uitleg

Als het culturele verschil tussen de lezers van de brontaal en van de doeltaal niet al te groot is, of als de lezers van de vertaling zich een beeld kunnen vormen van de normen en gebruiken van een andere cultuur, dan kunnen de woorden letterlijk worden vertaald. Het oorspronkelijke effect op de lezer – de stijlvolheid van de tekst – blijft dan onveranderd. Hieronder worden drie voorbeelden van problemen geschetst waarbij een vertaler het best kan kiezen voor behoud van de originele woorden.

Zwart (ben) ik en/maar mooi

In het Hooglied (1:5) staan vier woorden die ten minste op acht verschillende manieren vertaald zijn. In de grondtekst staat zoiets als: 'Zwart (ben) ik en/maar mooi.'

1. Donker van huid ben ik, doch bekoorlijk.
2. Zwart ben ik, maar schoon.
3. Zwart ben ik, maar betamelijk.
4. Donker ben ik, én prachtig.
5. Zwart ben ik, en lieflijk.
6. Zwart ben ik en bevallig.
7. Donkerhuidig ben ik, en mooi.
8. Ik ben wel donkerverbrand maar leuk om te zien.

Voor 'mooi' hebben we de keuze uit een achttal andere woorden. Het woordje 'schoon' (2) geeft met 'zwart' een niet-bedoelde associatie, want dan roept het woord 'zwart' de betekenis 'vies' op. Het woord 'betamelijk' (3) is ook niet geschikt; want dit heeft betrekking op het gedrag en niet op het uiterlijk. Bovendien kennen wij alleen het woordje 'onbetamelijk'. Het woord 'lieflijk' (5) betekent nu vooral 'aangenaam'. Blijven over: 'bekoorlijk' (nu ietwat ouderwets), 'bevallig' (past wel bij 'gezichtje' maar niet bij een heel lichaam) en 'prachtig' (zegt een meisje niet over zichzelf). 'Ik ben leuk om te zien' is ook geen goed alternatief: een meisje kan dit wel zeggen in huiselijke kring, maar in een literaire tekst zou dit te normaal klinken. Er wordt dus gekozen voor het oorspronkelijke 'mooi'.

Ook het woord 'zwart' levert volgens velen een probleem op. Uit het volgende vers blijkt dat hier niet de negroïde huidskleur wordt bedoeld, maar de verweerdheid, het donkerverbrande van de huid. Het meisje vertelt dat zij door haar broers is gedwongen om in de wijngaard te werken, blootgesteld aan de felle zon. Zij is dus niet meer roomwit, maar gebronsd, wat ook bij ons in de Middeleeuwen nog als lelijk gold. Daarom ook kan beter met 'maar' dan met 'en' vertaald worden: 'Zwart ben ik maar mooi'.

Zo'n formulering is echter volgens velen niet politiek correct. Immers, zo wordt gesuggereerd dat negerinnen lelijk zijn. Is dit een overdreven reactie? Op de achterkant van de VPRO-gids (1999, nr. 7) tekende een twaalfjarig meisje een strip met een bruine vrouw. Deze jeugdige Achterwerk-artieste voelde zich moreel verplicht de volgende toelichting te laten afdrucken: 'Ik wil met deze strip geen bruine mensen discrimineren, ik heb alleen maar die vrouw bruin getekend omdat ik geen blanke huidskleur-stift had.' De politieke correctheid lijkt hier wel erg ver te gaan. Straks is ook 'Op de blanke top der duinen' politiek niet correct.

Er zijn vertalers die kiezen voor 'donker' of 'donker van huid'. Maar ook met deze woorden wordt in onze taal de huidskleur opgeroepen. Is donkerverbrand een goed alternatief? Ook dit woord moet helaas worden

toegelicht, waardoor een gekunstelde vertaling ontstaat. Kan worden vertaald met: 'Verweerd van huid ben ik maar mooi'? Nee, dit is pseudo-precies en quasi politiek correct, want waarom moeten plattelandsmeisjes gediscrimineerd worden?

Dan toch maar liever het op het eerste gezicht raadselachtige: 'Donker ben ik, maar mooi.' Immers, uit het volgende vers blijkt al dat het niet om de huidskleur gaat. Het cultuurverschil is niet zo groot dat het effect verloren gaat als we de oorspronkelijke woorden en beelden behouden.

Bij de gazellen of de herten in het veld

Vier keer horen we in het Hooglied dezelfde liefdesformule, dezelfde bezwering. In de Statenvertaling klinkt die aldus:

1. Ik bezweer u, gij dochteren van Jeruzalem! die bij de reeën, of bij de hinden des velds zijt, dat gij die liefde niet opwekt, noch wakker maakt, totdat het dezelve luste!

De woorden kunnen gezegd worden door een jongen die niet wil dat vriendinnen zijn geliefde wakker maken. Het kunnen echter ook woorden zijn van een meisje die haar vriendinnen toeroept terughoudend te zijn. In het Nederlands is dit vers onder andere als volgt vertaald.

2. Ik bezweer jullie, meisjes van Jeruzalem, bij de gazellen of de herten in het veld: maak de liefde niet wakker, wek de liefde niet voor zij wil.

Waarom wordt in deze bezweringsformule gesproken over reeën en hinden? De Statenvertalers wisten er kennelijk niet zoveel raad mee. Zij interpreteren dit vers alsof de meisjes bij deze dieren in het veld zijn. Maar de grondtekst laat dit – volgens onze moderne kennis – niet toe. Toch weten wij ook niet wat er precies wordt bedoeld. Er zijn kundige tekst- en cultuurkenners die in deze namen verbasterde vloeken lezen, zoals bij ons bijvoorbeeld 'pot vol blomme'. Het Hebreeuwse woord voor 'gazel' kan met andere klinkers gelezen worden als het woord voor 'Gods legermacht'. En het woord voor 'hert' bevat dezelfde medeklinkers als het gebruikelijke woord voor 'God'. Anderen denken dat de dichter deze dieren heeft gekozen omdat de schuwe gratie van de gazelle en de tedere kwetsbaarheid van het hert extra inhoud geven aan deze liefdesformule. Maar mogen de Statenvertalers dan ook vertalen met 'ree' en met 'hinde'? Een ree is toch

net iets schuwer dan een gazelle, en een hinde is toch gracieuzer dan een hert? Misschien, maar de grondtekst geeft geen aanleiding voor deze vrouwelijke varianten. En bovendien, het woord 'ree' wordt voor mannetjes en vrouwtjes gebruikt. Ook in dit geval kunnen we dus beter kiezen voor behoud van de originele woorden.

De wagens van de farao

In het Hooglied zijn een jongen en een meisje zo verrukt van elkaar dat ze woorden tekort komen wanneer ze elkaar in vervoering bewonderen. De jongen spreekt het meisje in vers 1:9,10 als volgt toe. Hier worden vier voorbeelden van vertalingen weergegeven.

1. Ik vergelijk u bij de paarden aan de wagens van Farao.
2. Bij een merrie voor Sjelomo's wagens heb ik je vergeleken.
3. Zo bijzonder als een merrie voor een koninklijke wagen ben jij voor mij.
4. Net een pracht-merrie / voor de wagen van de farao / ben jij voor mij.

De vertaler zou het woord 'farao' niet moeten vertalen: dus geen koninklijke wagen zoals in de derde vertaling. We spreken tenslotte ook niet over koning Peter de Grote of de voormalige koning van Perzië. Het argument dat bijna niemand weet dat de Egyptische koning met farao werd aangeduid, gaat niet op. Ook als hier 'radja' of 'padijsjah' had gestaan, had de lezer kunnen afleiden dat er iets vorstelijks bedoeld wordt. Daarvoor is het niet nodig om te weten dat een 'radja' een Indische vorst is, en dat de Turkse sultan de titel 'padijsjah' voerde. Het woord 'farao' wordt dus gehandhaafd, maar dan zonder hoofdletter, anders lijkt het een eigenaam. We vertalen het dus als 'de farao', met lidwoord zoals 'de emir' en 'de kedive'.

Herformuleer de ideeën

In sommige gevallen is het cultuurverschil zo groot dat een letterlijke vertaling verwarring of onbegrip op zou leveren. In dat geval gaat het oorspronkelijke effect verloren. Voor behoud van de stijl van het origineel moeten we de ideeën herformuleren. Hieronder drie voorbeelden van problemen waarbij de vertaler het best kan kiezen voor een formulering met

iets andere woorden, waarbij de inhoud nagenoeg hetzelfde blijft. Door deze minimale afwijking blijft het effect maximaal.

Je tanden zijn zo mooi als ...

In onze cultuur maak je iemand niet het hof door over tanden te beginnen. In het oude oosten wel. Daar werden tanden vergeleken met een kudde pasgeschoren schapen die omhoogkomt uit de wasplaats, die alle tweelingen werpen, die alle jongen hebben. Maar hoe geef je zo'n bijzondere vergelijking weer in het Nederlands? Een vertaler moet eerst precies weten wat het vergelijkingspunt is. Het gaat hier om het wassen van pasgeschoren schapen; wij zouden zeggen: om het desinfecteren. Het vergelijkingspunt is de vochtig-glanzende witachtige huid waar de vacht net af is. Hier volgen vijf vertalingen van vers 4:2 uit het Hooglied:

1. Uw tanden zijn als een kudde geschoren schapen, die opkomen uit het wed, alle met tweelingen, en zonder jongen is er geen.
2. Je tanden zijn als een pas geschoren kudde die uit het schaapsbad stijgt; allemaal krijgen ze tweelingen, geen van hen is zonder jongen.
3. Je tanden zijn als een kudde geschorenen die opkomen uit de wasplaats, die allen tweelingen baren, kinderloos is geen van hen.
4. Je tanden zijn glinsterwit als een kudde pasgeschoren schapen die net uit het water komt; alle twee aan twee, en er ontbreekt er niet een.
5. Uw tanden: te scheren schapen, die uit de wasbron stijgen. Alle zijn tweelingen, geen mist zijn gezelschap.

Waar komen die schapen uit omhoog? Helaas zijn er maar weinig lezers die weten wat een 'wed' is. Dit woord uit de Statenvertaling geeft het wel precies weer: drinkplaats of wasplaats voor vee. Woorden als 'schaapsbad', 'wasplaats' en 'wasbron' leiden de aandacht af. Moeten we ervoor kiezen een betekenselement te laten vallen, en gewoon vertalen met 'water' zoals in voorbeeld 4?

Waarom wordt over 'tweelingen' gesproken? Waarschijnlijk is bedoeld dat elke boventand een ondertand als pendant heeft, een gebit zonder gaten dus. Die ondertand is kleiner; vandaar dat er van jongen wordt gesproken. Men zou kunnen tegenwerpen dat deze vergelijking zonder nadere toelichting de bewonderende uitroep over de prachtige tandenrij niet ondersteunt en dat daardoor het effect van de tekst verloren gaat. De term 'tweelingen' roept verwarring op. Immers, de tekst kan ook gelezen worden alsof tegenover elke boventand twee ondertanden staan. Alleen in de vierde vertaling

wordt de verwijzing naar tweeling en jongen weggelaten. Het is gewaagd, maar het is wel te verdedigen. Bedoeld is hier dat er geen tanden ontbreken. Voor het overbrengen van deze bedoeling heb je geen tweelingen of jongen nodig.

Is het effect van het origineel nu voldoende behouden? Dat is maar zeer de vraag. Als je niet door hebt dat de vochtig-glanzende tanden de verliefde doen denken aan de huid van een pasgeschoren schaap dat net gewassen is, dan mis je als hedendaagse westerse lezer juist het punt waar het om gaat. Daarom is de toevoeging 'glinsterwit' in het vierde voorbeeld goed te verdedigen. Op deze wijze wordt het beeld behouden, maar door de iets aangepaste formulering gaat er heel weinig van het oorspronkelijke effect verloren.

Het begin van een droom

Het derde hoofdstuk van het Hooglied is een droom (vers 3:1). Zo letterlijk mogelijk vertaald staat er wat hieronder als nul-versie is afgedrukt. Daarna volgen acht verschillende vertalingen.

0. Op mijn slaapplaats in de nachten zocht ik hem die mijn wezen liefheeft; ik zocht hem maar ik vond hem niet.
1. Ik zocht des nachts op mijn leger Hem, Dien mijne ziele liefheeft; ik zocht Hem, maar ik vond Hem niet.
2. Op mijn leger zocht ik des nachts mijn zielsgeliefde, ik zocht hem, maar vond hem niet.
3. Op mijn ligplaats in de nachten zocht ik hem die mijn ziel liefheeft; ik zocht hem maar vond hem niet.
4. 's Nachts op mijn bed zoek ik mijn zielsbeminde, maar hoe ik ook zoek, ik vind hem niet.
5. 's Nachts in mijn bed zoek ik naar m'n jongen van wie ik zo zielsveel hou! Ik zoek hem wel, maar vinden ... nee!
6. Op mijn bed te middernacht heb ik mijn zielsbeminde gezocht. Ik heb hem gezocht, maar ik kon hem niet vinden.
7. Als ik 's nachts lig te slapen, droom ik dat ik hem zoek, mijn lieveling. Ik zoek hem maar ik vind hem niet.
8. 's Nachts in mijn slaap zoek ik mijn allerliefste. Ik zoek hem, maar ik vind hem niet.

Hoe vertalen we 'slaapplaats'? In de tijd van de Statenvertaling was 'leger' nog gangbaar. Nu heeft alleen een haas een leger. En met 'ligplaats'

zoals in voorbeeld 3 maakt de hedendaagse vertaler een fout: nu hebben alleen schepen een ligplaats. 'In mijn slaap' uit voorbeeld 8 is geen slechte keuze: er is hier tenslotte sprake van een droom. Het effect blijft gehandhaafd, en de 'slaapplaats' leidt niet tot verwarring.

Wat te doen met het meervoud 'nachten'? In het Nederlands klinkt een meervoud in deze zin heel vreemd. Hier is 's nachts' een heel mooie oplossing. Zo komt als vanzelf de betekenis 'elke nacht' naar voren. Opnieuw wordt het idee dus iets anders geformuleerd.

Hoe zeggen we in hedendaags Nederlands 'hem die mijn wezen liefheeft'? Het 'wezen' is niet 'de ziel'. Het 'wezen' is de kern van iets, maar de 'ziel' is datgene wat volgens de christelijke (en niet de joodse!) godsdienst overblijft na de dood; de ziel is datgene wat uit ons lichaam kan verhuizen. Het woord 'ziel' is dus geen goede vertaling. Eigenlijk zouden we één woord moeten hebben voor 'uit-de-grond-van-mijn hart-beminde'. Een woord als 'lieveling' is daarvoor te zwak. En het neologisme 'zielsgeliefde' klinkt te plechtig. Dan toch maar het ouderwetse 'zielsbeminde'? Of het wat neutralere 'allerliefste'? De formulering 'mijn jongen van wie ik zo zielsveel hou' in voorbeeld 5 is te wijdlopig. En 'hem die mijn ziel liefheeft' klinkt te mystiek. 'Allerliefste' lijkt dus toch de beste oplossing. Er worden geen ongewenste associaties toegevoegd, en het effect (het gaat hier om een heel bijzonder persoon) blijft voldoende sterk.

Voedsel voor geliefden

In het Hooglied (2:5) vraagt een meisje om wat te eten. Wat wil ze eten en hoe is haar gemoedstoestand? Hieronder volgen zeven vertalingen van dit vers.

1. Ondersteunt gijlieden mij met de flessen, versterkt mij met de appelen, want ik ben krank van liefde.
2. Sterk mij met druivenkoeken, verkwik mij met kweeappels, want ik ben ziek van liefde.
3. Laat men me maar met rozijnenkoeken verfrissen, verkwikken met appels, immers de ziekte, genaamd 'liefde', heeft me te pakken.
4. Geef mij toch wat te eten, een stevige rozijnenkoek, een paar appels, want ziek ben ik van liefde.
5. Sterkt mij met rozijnenkoeken, steunt mij met appels, want ziek van liefde ben ik.
6. O wilt mij steunen met rozijnenkoeken en mij verkwikken ook met appelen, want ik lig in de weeën van de liefde.

7. Voed mij met druivenkoekjes, spreid om mij de appels, want ziek ben ik van liefde.

Het eerste voorbeeld met de onbegrijpelijke ‘flessen’ komt uit de Statenvertaling. Het woord dat hier in de grondtekst staat, gaf in het verleden veel problemen. Hiëronymus vertaalde in de Vulgaat dit woord met ‘bloemen’. Met onze huidige kennis van de originele tekst weten wij dat hier geen ‘bloemen’ of ‘flessen’ worden aangeduid, maar rozijnenkoeken.

De tweede vertaling komt nog het dichtst bij de letterlijke tekst, maar in het Nederlands klinkt deze formulering nu ietwat vreemd. Wij spreken niet van ‘druivenkoeken’ maar van ‘rozijnenkoeken’ en dan bij voorkeur in de verkleinvorm: ‘rozijnenkoekjes’. Bovendien is de kweeboom met zijn kweeappels nu niet meer zo bekend; het gewonere woord ‘appels’ voldoet hier beter. Aanpassen van deze woorden kan probleemloos. De woorden ‘rozijnenkoekjes’ en ‘appels’ voorkomen verwarring en de stijl van de tekst is niet anders dan die van het origineel.

Een ander vertaalprobleem vormen de werkwoorden waarmee het meisje om eten vraagt. Zij vraagt letterlijk: ‘Sterkt mij met rozijnenkoeken, steunt mij met appels.’ In de oosterse cultuur gold en geldt een rozijnenkoek als verkwikkende lekkernij; in onze cultuur wordt zo’n koek of koekje eerder beschouwd als iets dat wel de trek maar niet de honger stilt. En dit geldt zeker ook voor appels. In het Nederlands kun je niet zeggen: ‘steunt mij met appels.’ Helemaal vreemd is: ‘spreid om mij de appels’. Vertalers kunnen hier twee kanten op. Ze kunnen een algemeen werkwoord nemen, zoals ‘geven’ in voorbeeld 3 en 5, of ‘voeden’ in voorbeeld 7. Ze kunnen ook – waar mogelijk – iets van de hartversterking bewaren, door bijvoorbeeld te vertalen met: ‘Verkwik mij met rozijnenkoekjes, geef mij (een paar) appels.’ Er moet dan wel ‘een paar’ tussen, want alleen ‘geef mij appels’ is een kaal-koud bevel. Opnieuw kan hier, met slechts minimale wijzigingen, de stijlvolheid en daarmee het oorspronkelijke effect op de lezer worden behouden.

Kies formuleringen met meerdere interpretaties

Om het effect te kunnen handhaven, moet de vertaler zich tenminste een beeld kunnen vormen van het beoogde effect van de auteurs. Het komt echter geregeld voor dat het niet meer duidelijk is wat de auteur (precies) heeft bedoeld en hoe de lezers de oorspronkelijke tekst hebben gelezen. De

vertaler wordt dan soms gedwongen een bepaalde interpretatie te kiezen. Dit is gelukkig niet altijd nodig: een vertaler kan de onduidelijkheid ook handhaven en formuleringen kiezen die meerdere interpretaties openlaten. Dit vergroot de kans dat het oorspronkelijk effect optimaal blijft behouden. Hieronder drie voorbeelden van problemen die opgelost konden worden door formuleringen te kiezen waarbij meerdere interpretaties mogelijk waren.

Hoe goddelijk is liefde?

De onsterfelijke Hoogliedregel 'Want sterk als de dood is de liefde' wordt gevolgd door een versgedeelte met ongeveer dezelfde inhoud en zeggingskracht. Dit gedeelte (vers 8:6b) is als volgt vertaald.

(Want sterk als de dood is de liefde,)

1. de ijver is hard als het graf; hare kolen zijn vurige kolen, vlammen des HEEREN.
2. hard als 't schimmenrijk de drift. Haar vlammen zijn vurige vlammen, het laaiende Godsvuur.
3. met de onverbiddelijkheid van het dodenrijk sluit zij ieder ander buiten. Haar vonken zijn bliksemschichten, vlammen van de HEER.
4. onwrikbaar als de onderwereld de hartstocht: haar pijlen zijn vurige pijlen, vlammen van JHWH.
5. en hartstocht onvermurwbaar als het graf; hun schichten – vuurge schichten, een vlam Gods.
6. onverbiddelijk als het dodenrijk is de hartstocht. Haar vlammen, vlammen van vuur, een goddelijke gloed.

Het laatste deel van dit vers heeft in de vertaalgeschiedenis voor veel discussie gezorgd. Letterlijk staat er: 'een gloed van jah'. Het woord 'jah' kan het eerste deel van de godsnaam JHWH (Jahweh) zijn. Dit zou daarmee de enige plaats zijn in het Hooglied waar verwezen wordt naar God. Deze interpretatie komt heel goed van pas in een discussie over de vraag waarom deze verliefdheidspoëzie in de Bijbel staat. In het Hooglied gaat het dan niet over een meisje en een jongen die hevig naar elkaar verlangen. Nee, deze relatie zou dan model staan voor het liefdesverbond tussen God en het volk Israël, en later tussen God en de Kerk.

Het woord 'jah' als toevoegsel kan echter ook een versterking aangeven: 'een donkerte van jah' is een diepe duisternis, 'een ruimte van jah' is een geweldige ruimte. Het gaat hier in het Hooglied dan om een geweldige

gloed of een laaiend vuur. We kunnen hier het beste kiezen voor een vertaling die beide interpretaties toelaat: een goddelijke gloed.

Mijn merrie ben jij

Als eerder is het vers besproken waar een jongen een meisje vergelijkt met een paard voor de wagens van de farao (vers 1:9,10). Over het begrip 'farao' is hierboven reeds gesproken. Hier richten we onze aandacht op het vervolg. Hieronder een zevental vertalingen.

1. Ik vergelijk u bij de paarden aan de wagens van Farao. Uw wangen zijn lieflijk in de spangen.
2. Bij een merrie voor Sjelomo's wagens heb ik je vergeleken. Hoe schoon zijn je wangen in de snoeren.
3. Je bent als de merrie voor de wagen van de farao! Hoe bekoorlijk zijn je wangen tussen de oorhangers.
4. Je bent zo mooi! Zo mooi als de merrie voor farao's wagen, met die oorhangertjes langs je wangen.
5. Zo bijzonder als een merrie voor een koninklijke wagen ben jij voor mij. Prachtig zijn je wangen tussen de leidsels.
6. Net een pracht-merrie / voor de wagen van de farao / ben jij voor mij / Je wangen omlijst door sieraden.
7. Met een merrie van mij voor de wagens van Farao heb ik u vergeleken. Uw wangen zijn lieflijk tussen de haarvlechten.

Een meisje van nu zal wellicht bevreemd huiveren wanneer haar lief haar een merrie noemt. Maar de meisjes van meer dan 2000 jaar geleden vonden dit waarschijnlijk een verrukkelijk compliment. Zij werden vergeleken met een koninklijk paard.

Met zo'n opvallende vergelijking moet je niet marchanderen. Het gaat om één merrie, en niet om de paarden zoals de eerste vertaling zegt. En het gaat zeker niet om 'een' merrie, maar naar alle waarschijnlijkheid om 'mijn' merrie. Het gaat waarschijnlijk om de merrie die in de stoeterij van de farao tussen de hengsten meedraafde en zo voor de nodige doelgerichtheid zorgde. En verder is er geen toelichting nodig met 'mooi' of 'prachtig'. Elke toelichting verslapt het beeld en het effect.

De vergelijking gaat nog verder. Wat zegt de verliefde jongen over de wangen van het meisje? Die zijn zo bevallig tussen de ..., en dan komt er een woord dat kennelijk voor verschillende interpretaties vatbaar is. Het woord 'streng' is op drie verschillende manieren vertaald: als onderdeel

van het gezicht (haarvlecht, dan liever vlecht), als sieraad (spang, oorhanger) en als onderdeel van de tuigage van de merrie (leidsel). De beeldspraak heeft meer zeggingskracht wanneer alle interpretaties worden behouden. Dan worden de vlechten of de oorhangers leidsels. Heel geraffineerd is de vertaling 'snoeren'. Als je niet wilt kiezen tussen 'leidsel' of 'sieraad', dan heeft onze taal gelukkig een woord dat in deze vergelijking beide betekenissen kan oproepen. Dan wordt het dus: 'Met mijn merrie voor de wagens van de farao vergelijk ik je. Bevallig zijn je wangen tussen de snoeren.' Met zo'n vergelijking wordt onmiddellijk duidelijk dat we hier te maken hebben met een tekst uit een heel andere cultuur en dat is winst.

Ga en kom mijn liefste

De prachtigste bundel verliefdeidspoëzie uit de Oudheid eindigt op het eerste gezicht raadselachtig. Hieronder vijf vertalingen.

1. Kom haastelijk, mijn Liefste, en wees Gij gelijk een ree, of gelijk een welp der herten op de bergen der specerijen.
2. Weg dan, mijn lief, lijk weer op een gazel, op een hertenjong. Weg over de bergen vol geuren!
3. Vlucht, mijn vriend, en gelijk een gazel of een jong hert, op de bergen met de balsemstruiken.
4. Spring op, mijn liefste – als een gazel of een jong hert – over bergen vol kruiden.
5. Spoed u mijn beminde / als een gazelle, een jonge hinde / de geurige bergen op.

Duidelijk is uit deze vertalingen dat het meisje haar jongen toeroept met een werkwoord dat een beweging aanduidt. De jongen moet zich gedragen als een gazel of een ree of een hertenjong op bergen met geurige kruiden.

De dieren zijn we eerder tegengekomen in de liefdesformule (2:7): 'Ik bezweer jullie, meisjes van Jeruzalem, bij de gazellen of de herten in het veld: maak de liefde niet wakker, wek de liefde niet voor zij wil.' En in de verzen daarna komt de liefste als gazel of een hert naar het meisje toe, dansend over de bergen, springend over de heuvels. De schuwe gratie van een gazelle, de snelvoetige elegantie van een ree en de beweeglijke nieuwsgierigheid van een hert maken deze dieren bij uitstek geschikt als symbool voor de liefde.

Maar waarom vertaalt men dan met 'Vlucht weg', of erger nog, in een

vertaling die hier niet is afgedrukt met 'Loop heen mijn jongen'? Deze vertaling is verbonden met zeer gekunstelde interpretaties. Het meisje zou niet met de eenvoudige herdersjongen mogen trouwen, en roept hem toe zich te verbergen voor haar boze broers of voor een koning die haar tot het juweel van zijn harem wil maken. Het Hooglied zou dan eindigen met een 'Later zien wij elkaar weer.'

Toch staat hier een werkwoord dat 'vluchten' betekent. Mag je dan vertalen met 'Kom' zoals de Statenvertaling doet? Of met 'springen' of 'spoeden'? Inderdaad, dat mag. In oudere uitleggingen van dit vers wordt al een pleidooi gehouden voor een erotische interpretatie van het werkwoord dat vluchten betekent. Dit werkwoord betekent in de eerste plaats 'snel wegspringen' zoals van een slot of een grendel, maar er is via het beeld van het slot ook een aanknopingspunt voor een fallische symboliek. In deze interpretatie is dan ook duidelijk hoe we de bergen der specerijen, kruiden of balsemstruiken moeten interpreteren.

Mogen vertalers het werkwoord 'vluchten' zo naar hun hand zetten? Is hier de wens niet de vader van de vertaling? Omdat de mooiste liefdespoëzie niet kan eindigen met een 'Ga weg' weet men de betekenis in het tegendeel te doen verkeren. Veiliger lijkt een vertaling waarin de beweging centraal staat. Het oudere werkwoord 'spoeden' geeft een beweging mét een richting; daarom verdient dit werkwoord niet de voorkeur. Dan liever 'spring op'. Een raadselachtig woord dat alle interpretaties open houdt, een mooi einde voor een bundel waarin je na het einde direct weer bij het begin kunt beginnen.

Tot slot

In dit artikel hebben we geprobeerd een algemeen criterium te formuleren voor goed – dat wil zeggen stijlvol – vertalen. Allereerst werden verschillende definities van stijl besproken, waarbij stijl uiteindelijk werd gekoppeld aan het (emotionele) effect op de lezer. Vanuit deze opvatting werd een richtlijn opgesteld voor vertalers: stijlvol vertalen is vertalen met behoud van het originele effect. Beelden, metaforen en vergelijkingen uit een andere cultuur moeten, volgens deze visie, zoveel mogelijk behouden blijven. Als hierdoor grote begripsproblemen optreden, verandert het originele effect in aard of intensiteit. In dat geval moeten wel wijzigingen worden aangebracht, waarbij vertalers zouden moeten proberen zo veel mogelijk van de originele beelden te handhaven. Na deze bespreking werden een

aantal specifieke vertaalproblemen besproken, waarbij de algemene richtlijn als uitgangspunt gold.

In geen van de voorbeelden hierboven bleek het noodzakelijk te zijn onze toevlucht te nemen tot volledige acculturatie. Wellicht hebben we in onze taal voor bepaalde concepten geen woorden of woordgroepen, maar de onderliggende ideeën zijn vaak wel begrijpelijk, ook al klinken ze ons soms onwennig in de oren. Met enige creativiteit kan een vertaling zo dicht bij het origineel blijven dat de oorspronkelijke stijl behouden blijft, zonder dat de vertaling daarmee voor een nieuwe doelgroep onbegrijpelijk wordt.

Een goede vertaler lijkt dus vooral een creatieve vertaler te zijn: iemand die de ideeën achter de oorspronkelijke woorden doorziet en er een heel scala aan nieuwe woorden en woordgroepen bij kan bedenken, die het oorspronkelijke idee (bijna) net zo goed uitdrukken als de woorden uit de brontaal. Vertalers moeten afstand kunnen nemen van de stijl om uiteindelijk de stijl beter te kunnen treffen: als ze bijvoorbeeld een lastige metafoor willen vertalen, moeten ze hun gedachten los kunnen maken van het ene voor de hand liggende spreekwoord in de doeltaal die hen op dat moment te binnen schiet. Ze moeten een heleboel synoniemen en andere verwante begrippen kunnen bedenken, waaruit ze de beste variant kunnen kiezen.

Deze vaardigheid kan worden getraind door veel te vertalen en door vertalingen van anderen te vergelijken. Niet alleen laten deze vergelijkingen zien welke rijkdom aan begrippen en uitdrukkingen onze eigen taal biedt, maar ook wordt de vertaler gevoelig voor subtiele verschillen in het effect van bepaalde woorden. Bij vertalen of woord voor woord vergelijken van vertalingen wordt het leesgedrag in die mate vertraagd, dat vertalers veel beter zien wat er staat en welk effect de auteur beoogde. Ze kijken dan zo nauwkeurig naar de stijl, dat ze op een gegeven moment de 'onzichtbare persoon' kunnen zien die zich in de kledij hult. Dan kan met behoud van het effect vertaald worden. Dat is pas stijlvol vertalen.

Jan Renkema en Femke de Blijzer

NOTEN

1. Zie echter ook Van Leuven-Zwart 1993, voor een verdediging van de vertaalwetenschap.
2. Dit wil echter niet zeggen dat woorden die in de oorspronkelijke taal alledaags zijn, 66k letterlijk vertaald moeten worden, alleen omdat ze in de doeltaal verrassend zijn. Van Bruggen (1980: 218-129) stelt dat een dergelijke vertaalmethode zou resulteren in vertalingen als 'de woning van het appelklokje' voor 'klokhuis'. De vertaling zou dan veel breedspakiger klinken dan het origineel.
3. Het koppelen van effect aan stijl en vertalen is al eerder gedaan. Langeveld (1986: 123) stelt bijvoorbeeld: 'Vertalers struikelen over iets heel anders: het weergeven van die inhoud in een vorm die [...] enig plezier verschaft, in een vorm die [...] een vergelijkbaar effect heeft als het origineel [...]' Later blijkt echter dat dit vooral om een *esthetisch* effect gaat; om het verschil tussen mooi en lelijk Nederlands. Effect is in onze visie breder dan smaak.

BIBLIOGRAFIE

- Austin, J.L. 1962. *How To Do Things With Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Broeck, R. van den & Lefevère, A. 1984. *Uitnodiging tot de Vertaalwetenschap*. Muiderberg: Coutinho.
- Bruggen, C. van. 1980. *Hedendaags fetisjisme*. Amsterdam: Querido.
- Epstein, E.L. 1978. *Language and Style*. London: Methuen & Co Ltd.
- Langeveld, A. 1986. *Vertalen wat er staat*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Leuven-Zwart, K.M. van 1994. 'Vertaalwetenschap, vertaaltheorie, vertaalkunde: wie van de drie?' in *Nederlands (Buitenlands, Teksten van de lezingen gehouden op het gelijknamige congres*. Amsterdam: Stichting LVVN. 9-19.
- Permentier, L. & Van den Eynden, L. 1997. *Stijlboek*. Amsterdam: Contact.
- Renkema, J. 1993. *Discourse Studies: an introductory textbook*. Amsterdam (etc.): Benjamins.
- Renkema, J. 1996. Over smaak valt goed te twisten. Een evaluatiemodel voor tekstkwaliteit. In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 18, 324-338.
- Verstegen, P. 1993. *Vertaalkunde versus vertaalwetenschap*. Amsterdam: Thesis.
- Zuidema, J.R. 1986. *School af stijl, een vraagstuk van indeling*. Afscheidscollege aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.